Проверено 1949 г.
N 59
25.

دین مناظره‌لرنده ایرکنچلك حقنده.

ی. آقچورا اوغلی.

قزان
۱۹۰٦
T. C. C. P.
Центральная
Восточная Библиотека Музей
T 569

خاریطونوف مطبعه‌سی
قزان.

اوقوچیلرغه

بوکون نظرگاهگزغه قویبو بلان مشرف بولغانم بوکچکنه رساله ۱۹۰۴ نچی یلنك مارطنده‌یازلغان ایدی. اولا، باصدرر اوچون «ترجمان» غه بیردم؛ اسماعیل میرزا «ئلده‌وقتی کیلمدی..» دیب تأخیرینی معقول کوردی. آندن صولك، کتابچه حالنده نشرینی استدم؛ سینزور اسمیرنوف «نصرانیتکه خلافلق بلان مشهور محررلرنك کتابلری توصیه ایتلگان، ایکان...» دیب رخصت بیرمادی! شولای ایتوب بوکونکه قدر قالدی. حاضرده حریت مطبوعاتنك آزغنه بولسه‌ده ایسی بار، شاید ایندی باشقه برمانعکه اوچراماز..

رساله‌نك بعض یرلرن، بوکونگه قاراب برآز آلشدررغه ممکن بولسه‌ده، اوّلکی حالده محافظه ایتدرنی، ناغیده موافقراق طابدم.

قزان ۲۵ مای ۱۹۵۶.

ی. آ.

دین مناظره‌لرنده ایرکنچیلک حقنده

یاکف کوبلوف آطلی برکشی، تثلیث خصوصنده یازغانی بر رساله‌نک صوکلرنده ایته‌در: «محمدیلر راهب ڤ. دارونکیننک آچیق خطنه قارشی بیرگانلری جوابده، سوز کیتروب، خرستیانلر بلان دین مباحثه‌سنده بولورغه تلیلر. بز، خرستیانلر دخی مسلمانلر بلان مناظره‌ده بولونی استیمز. هم بو رساله‌نی یازغانده، مینده بر آز شول میلده بولدم. (*)»

مسلمانلرنک دارونکینگه بیرگانلری جواب مطبوع بولماغانلقدن، البت کوره آلمادم: خرستیانلر بلان نیچک مناظره قیلشورغه تلاگانلرینی آچیق بلمیم، فقط سیاق احوالدن آکلاغانم شولدرکه: مسلمانلر، سنزور رخصتی بلان باصلغان مقاله و رساله‌لر واسطه‌سیله مناظره ایته آلورغه تلی تورغانلردر. غاصپودین کوبلوف‌نکده تلاگانی شول بولسه، اسلام ونصارا دین علماسی آراسنده ایرکنچیلک برلن مناظره قیله آلو آرزوسی بار دیه‌کدر.

(*) Отвѣтъ Мухаммеданомъ на ихъ возраженія противъ христіанскаго Догмата о пресвятой троицѣ. —Яковъ Кобловъ. — Казань 1903. — ст. 28 и 29.

غوسپودین کوبلوف چیندن بو ایرکنچیلک‌نی تلاسه، بوتلاگی حقلغنه اشانغانی نصرانیتنك مناظره صوڭنده غالب چیغوب یگیلملك همتیزلك برلن بایلاچکنه اعتماد ایتوندندر. دار و نکینگه جواب یازغان مسلمان‌ده، دین اسلام فائده‌سنه شولای‌اویلی طورغاندر: هر ایکه‌وی حق بلگانلری دینگه، یعنی حقیقتکه و بناءعلیه کشیلرنك دنیا وآخرتده سعادتنه، بوواسطه بلان طاغیده آرتیغراق خدمت ایته آلوچیلقلرنی تصور قیلا طورغانلردر.

دین مناظره‌لرنده ایرکنچلك، حقیقتکه‌ چیندن خدمت ایته آلامی؟ اوستدن گنه قاراب ایتکانده، البت خدمت ایته: «هیچ بر قید وشرط بلان بایلانماگان ایرکن مناظره‌لرنك نهایتنده، قایسی دین حق بولسه، شبهه‌سز، شول غالب بولاچق ..» دیوجواب بیریلر. لکن وقوعاتقه قاراب، تاغیده تیرانیراك اویلانسه، شبهه‌گه یول آچیلا: زور سامی دینلرنك (یهودیلك، نصرانیت، اسلام) جمله‌سنده، اساسی عقیده‌لر بر؛ بارچه‌سنده «کلمهء ایمان» نك متنی بر (*) . . .

(*) آمنت بالله وملائکته وکتبه ورسله والیوم الاخر والقدر خیره وشره من الله‌تعالی والبعث بعد الموت.

یهودی، خرستیان ومسلماننك برگه‌لك بلان ایمان ایتکانلری شوشی‌یدی‌ماده آنلر ایچون محض حقیقتدر. ایرکنچیلك بلان مناظره‌لرده حقیقتنك غالب بولووی ایجاب ایتسه، یهودی، خرستیان ومسلماننك بو یدی ماده‌گه اوشانماغان کشیلر برله ایتکانلر مناظره‌لرده غالب کیلولری، شوشی اوچ دین نقطهٔ نظرندن لازمدر. لکن، واقعده شولای بولغانمی؟

دور انتباهده (Возрожденіе) دین مناظره‌لری تمام حر بولماسه‌ده، قرون وسطاغه قاراغانده ایرکنیرك ایتله آلا ایدی. لکن بو مناظره‌لرنك نتیجه‌سنده ذکر ایتلگان عقیده اساسیه‌نك قوتلانگانی ادعا ایتله آلماز. بالعکس دور انتباه ودور تجدد (Реформація) بلان باشلاغان فکر ومناظره‌ده ایرکنچلك آرتقان صاین صلابت دینیه کیمیدی، دیولسه یالغش بولماز.

اون سکزنچی عصر میلادیده عمر ایتکان فرانسوز فیلسوفلری، دین حقنده‌گی حر مناظره‌لرنده، اکثر نصرانیت علماسنه غالب کیلدیلر، وخرستیانلقنك اورو پاده قوتسزلنووینه کوب خدمت ایتدیلر.

داها صوڭ زمانلر و باشقه دینلر حقنده تفصیلات بیر بلمایتچه شوشی قیصقه سوزلردن‌ده آڭلانه‌در کم مناظره‌ده یالغز حق ایبه‌سی بولو، غلبه‌نی تأمین ایته آلمی؛ باشقه شیلرگه حاجت بار. اول شیلرنڭ ایڭ بر نچیلری ایسه عقل وعلمدر. فی‌الحقیقه مناظرلردن قایسیسنڭ عقلی کوب، علمی آرتیق بولسه، شونڭ ــ حتی دعواسی بوتونلای طوغری بولوب یتمه‌سه‌ده قارشیسنده غینه غالب بولووی بیك احتماللر... بناء علیه چینلقغه خدمت ایته آلیر اوچون مناظره قیلوچیلرنڭ عینی درجه‌ده عقل وعلم ایبه‌سی بولولری شرطدر.

قارایق، اگرده روسیه‌ده‌گی مسلمانلر بلان خرستیانلر، ایرکنچلك اوزره‌دین مناظره‌لرنده بولیشسه‌لر، ایکی یاقنڭ عقل وعلم‌قونلری بر درجه‌ده بولور میکان؟

عقلنی قالدیروب طوریرغه‌ده یاری؛ زیرا کشیلرنڭ عقلی نسللرینه‌هم ماضیلرینه قاراب آشنغانی بر درجه‌یه قدر مثبت‌در، حاضرگی روس وتاتارلرننڭ نسللری قاتیشق هم ماضیلرنده بربرسینه عقلا زور تفاوت کورسته‌طورغان‌وقایعی‌غیر موجود بولغانلغندن عقلنی‌قاتیشدیرمایتچه، فقط علم‌خصوصنی گنه‌تیکشیرسه‌ك،

بیك زور خطاغه کیرمابز.

کشی‌ننك علمی بیگره‌ك اوز ینك طرشووی، سعی وتتبع شخصیسی بلان آرتسه‌ده، جمعیتلر آراسنده‌گی علمچه فرقنی، اول جمعیتلرننك مکتب ومدرسه‌لری حاضرلیدر. بناءً علیه روسلر بلان تاتارلر آراسنده‌غی تفاوت علمینی بیلر اچون هر ایکی جمعیتنك مکتب ومدرسه‌لرینه قارارغه کرك.

تاتار مدرسه‌لری حالاً‌آلتی، یدی‌یوز یل اوّلگی مسلمان مدرسه‌لری حالنده‌در: خلفای عباسیه زماننك، بغداده، بصره‌ده‌بخاراوسمرقندده‌نیچك‌ونیندا‌ین‌کتابلردن درس‌بیرلگان بولسه، بوکون‌قزانك، مچکرده فشقارده، ینه عین اصول وعین، مأخذلر بلان تدریس ایتلەدر! اسلام مدرسه‌لری طوغریسنده خیلی معلومات ایبه‌سی برروس معلمی یازادر: «اگر قزان شهرنده‌گی تاتار مدرسه‌لرندن برسینه کرو مشقتنی اختیار قیلسه‌غز، ایچنده‌کی حیاتدن، ۱۱نچی و۱۲نچی عصر میلادیه‌کی خرستیان مدرسه‌لرینه فوق العاده اوخشاغاننی کوربرسز. بومشابهت، حاضرگی اسلام مدرسه‌لرینك واسکی خرستیان مدرسه‌لرینك، هرایکه‌وینك بغداد،

مصر واندلس خلیفه‌لری طرفندن بنا ایتلگان عرب مدرسه‌لرینه تقلیدا یاصالفانلقدندر. قرون وسطی خرستیان مدرسه‌لری ایله حاضرگی مسلمان مدرسه‌لرینك برتورلی حاللری وعلامت ممتازه‌لری (قاراقتیریستیقا) صرف نقلیاتکه مستند بولوچیلقلریدر. خرستیان مدرسه‌لرنده ۱۸ نچی عصر صوکلرینه قدر، قرون وسطی‌ده‌کی اصول بوینچه لاتین تلی بلان اوقوتلا ایدی. اوقوچیلرنك اوز تللرینه برده التفات ایتلمی ایدی؛ بو محللی تللرگه عقائد وفلسفه گه متعلق اویلرنی، سوزلرینی افاده ایته آلمی طورغان توبان درجه‌لی تللر دیو قارالا ایدی. بوایسکی نظر، حالا مسلمان مدرسه‌لرنده بار. آیرماسی شولکه لاتینچه یرنده عربچه استعمال ایتله..»

«... بوکونده مسلمان مدرسه‌لرینك بارچه‌سنك پروغرامی، هم اصول تدریس، عرب مدنیتنك بتووی زماننده کیك عینیدر(*)» بوکونگی تاتار مدرسه‌لرنك بیك آز آنا تلی وحساب برلن، خیلی مفصل علوم دینیه

[*] Unicus — Мусульманскіе очерки V.—Татарскія мусульманскія школы — «Казанскій Телеграфъ» -6 го января 1904 года.

وفلسفهٔقدیمه هم بیكفاتیشیق علوم‌مقوقیه بران، مع‌ادبیات لسان عربیدن باشقه برنیده یوق .

تاتار شاکردلری موجود تللردن فقط عربچه‌نی اوزون زمان‌اوقیلر . بناءً علیه اوز اوزلرینه طرشوب باشقه تللر اوگرنمه‌سه‌لر، اوقی آلاسیلری کتابلر، عربچه وتاتارچه یازلغان کتابلردن عبارتدر . تاتارچه هم یاحشیلاب تاتارچه بلگانلر ایچون آکلانووی ینگل بولغان عثمانلی تورکیچه‌سی بلان یازلغان علوم وحکمیات کتابلری، الده بیك آز . دیمك تاتار شاکردلرینه فائده‌لنر ایچون فقط عربچه کتابلرگنه‌قالا . صوڭ زمانلرده سوریه‌ده، مصرده باصلغان عربچه یڭی اثرلر موجودبولسه‌ده، بزنڭ تاتارمدرس ومدرسه‌لرینڭ بلگانلری‌جدی کتابلرنڭ‌اڭ یڭیسی‌یوز ایللی، ایکییوز یللقدر . ایچلرندن بعضلری‌ایسه ماڭ مڭ بشیوز یاشلك قارتلردر! مثلاً ایساغوجی(Jsagogo)میلادنڭ ۲۵۰ نچی یلنده یعنی هجرتدن ۳۷۰ یل قدر اوّل ارسطاطالیسنڭ متعقبلرندن پورفیر (Porphire) طرفندن تألیف ایدلمشدر . مدرسه‌لرده تفسیری بیك مقبول بولغان فخرالدین الرازی ٦۰۵ وعقائدی دستورالعمل بولغان

امام نسفی ٧٤٨ سنهٔ هجریه‌لرنده وفات ایتمشلردر.

بزنك علماده، منطققه مخالف عجب برفکر بار: کتاب ایسکی بولغان صاین یخشی دیب اویلانا!..

خلاصه تاتار مدرسه ومدرسلری ایچون علوم وفلسفهٔ حاضره یوق حکمنده‌در. تاتار علماسنك (محدود معناسی بلان) علم وادراکی، عرب مدنیتننك قرون وسطی‌ده‌گی درجه‌سندن کوب یوغاری ترفع ایته آلمامشدر. اوزماندنبری بولغان فکری تکمل وترقی تاتارلر ایچون مجهول دیه‌رلکدر. (*)

علمامزنك جهلی حقنده غوسپودین اونیقوس توبنده‌گی سوزلرنی یازادر: «مسلمانلرنك ترقیسنـه اك زور مانعلردن بریسی مسلمان مدرسه‌لرنده یول کورستوچی بولغان کشیلرنك (مدرسلرنك) تعلیم وتربیه‌گـه مخصوص علملرنك (علم التربیه پداغوجیا) بارلغندن، هم مدرسه‌لرده اوقوتلووی کرکلکندن تماما بیخبر بولوچیلقلریدر... دور انتبـاه‌دن زمانمزغه‌قدر اوزغان وقت، علی‌العموم مسلمانلر وعلی

*) بحث عمومیت اوستنه. بعض مستثنالر بار، لکن نادر بولغانی ایچون معدوم حکمنده.

الخصوص تاتارلر طرفندن سیزلماینچه اوزوب کیتکان : بالفعل یکرمنچی عصرباشنده عمر اوتکروچی مسلمان مدرس ومربیلری ، آلده قرون وسطی فکری بلان طورالر . . » بونلرنی یازغـان کشی سوزلرینـك چینلغنی اثبات ایترایچون مصرعلمای اسلامیه سندن قاسم امین افندینك ، بومسأله حقنده‌غی مطالعه‌لری بلان استشهاد قیلادر : « علمامز ، علوم حاضره‌نـك چیتلاب تأسسندن اوّل‌عرب مدنیتنـك سونکانلکنی بیلمزلر . هم علوم حاضره‌نك قسم اعظمی اسلافمزه مجهول ایکانلکنی بلمگانلکدن باشقه ، حتی حاضرگه‌قدر اوزلری اول علمارنك آطنی بولسون ایشتمگانلکلرینه شبهه دخی ایتمزلر ! . . »

بیك‌طوغری ! غوسپودین اونیقوس وقاسم‌امین افندینك حقلری بار . اسلام علماسیچون علوم دینیـه هم علی‌الاطلاق علوم وحکمیات،عرب‌مدنیتنك کمال وانحطاطی زمانلرنده‌غی حالی بلان گنه‌معلوم : افلاطون ، آرسطو عربی وغزالیدن احاطه‌لی ، تیران‌بر متفکرنك ، برعالمنك بارلغنی بلمگانلری شیکلـلی ، بولا آلاچغنی دخی اویلامازلر . علوم وحکمیات جدیده‌نك‌مؤسسلری

بولغان انگلیز (باکن) لر، ایتالیان (غالیله) لر ،
فرانسز (ده قارت) لرنك فكرلرى ، كشفلری ، اثرلری
قایه ، اسملری بیله اکثرتاتار علمای دیننك بالکلیه مجهولی
توگلدر؟ علی العموم مسائل دینیه گه ، علوم الهیه گــه
زور بر وسعت وتیرانلك بیرمش آلمان حکماسنك ،
لایبنیچ ، کانت ، فیخته ، شه للینغ ، هه کل لرنك دها لرندن
فیض آلا آلغان نیچه تاتار عالمی (حتی مسلمان عالمی)
کورستیله آلر؟ ـ حالبوکه علوم حکمیه علوم دینیه نك
الڭ قوتلی ، الڭ لزوملی بر یاردمچیسیدر .

لزومنه بناءً در که عرب مــدنیتی زماننده یونان
فیلسوفلری ، مطالعه تدقیق ، حتی شرح وایضاح ایتلدی .
اسلامنك نشری ومدافعه سیچون افلاطون الهی وارسطوی
حکیمڭ افــکارندن استفاده قیلندی . لکن صوڭره
کیلگان کشیلر سالفینك یولینه بارمادیلر ، « الحکمة
ضالة المؤمن ، حیث وجدها التقطها » امری بو یانچه ایش
اشلمدیلر .

اسلام عالملری ، فقط حکمیانده توگل ، حتی اصل
علوم دینیه ده دخی زماننك اوزووی بلان حاصل بولغان
تکملنی تعقیب ایتمدیلر . اوزدینلری ، نصرانیت ویا

على الاطلاق اديان حقندەغی تدقیقاتنی ، کشفیاتنی
تنقیداتنی اصلا اوگرنمدیلر ؛ حتی اوگرنودن قورقدیلر !..
نصرانیتدە طوغروب اوسکان حالدە ، بیطرفانە تدقیق
وتنقیدلری بلان بیك یوغاریلرغە تعالی ایتکان
متفکرلرنی ، مثلا آلمانیالی استراووس‌وفویرباخ‌لرنی ،
فرانسەلی‌دە رەنان‌لری‌اصلا اوقومادیلر ؛ حتی اوقودن
قورقدیلر !. شوشی صوك بیللردەغنە ، آثوری ،
کلدانی وعبرانی آثار عتیقەسننك کشفی هم تدقیقی برلن
(بیبل) لر حقندە بیلنگان حقیقتلرنی ، بوطوغریدە
کوب خدمتی اوزغان ، علوم‌دینیەار بابندن آلمانیالی
معلم هانارق (A. Harnack) ك آثارینی ، آلمانیا
ایمپراطوری حضورندە اوقوغانی مشهور درسنی ،
عجبانیچە مسلمان‌عالمی ایشتدی ؟ .. برایکی‌آیغنەاوّل
(بورسالەنك مارت - ۱۹۰۴ دە یازیلغانی‌اونوطلماسین)
قاتولیقلر آراسندە زور طاووشنی موجب بولغان
فرانسز راهبی لوازی (abbe Loisy) نـك انجیللرنك
وبالخصوص عیسی‌(ع.م.)نك‌الوهیتنی‌الك‌آرتق‌تصدیق‌ایتو
چی‌دردنچی‌انجیلنك‌صحت‌وعدم‌صحتنی‌تیکشروب یازغانی
مطالعەلرنی‌قایسی زورمدرسلر‌بمزاوقی‌آلدی‌ایکان؟ (*)

(*) Abbé Leoise—La Religion d'Israel—L'Evangile et l'Eglise.
Autour d'un petit livre—Etudes evangilignes, etc.

حالبوکه بو کتابلرنڭ بوتدقیقات وافکارنڭ، دینی مناظرهلرده زوراهمیتنی بلگانلر ایچون زور معاونتی بار. (*)

منه اسلام مدرسهلری، مدرسلری، عالملری، شوشندی بر اصحاب کهف یوقوسی بلان اویورکن، عالم نصرانیت دورانتباهدن باشلاب، بر دقیقهده کوزن یوممادی، آلغه باردی یوغاریلدی؛ تعلم، تنور، تکمل ایتدی: «آوروپا مکتبلری (روسیه مکتبلریده) کوبدن ایتدی: قرون وسطی تأثیرندن قوتولدیلر؛ دائمی وکوب طرشو ایسکی، باطل فکرلر بلان اوزون مدت نزاعلاشو سایهسنده، زمانمز مربی ومدرسلری زمان حاضر روحنه، وعلوم حاضرهنڭ تلاوینه موافق یاڭی اصول مکتب ومدرسهلر احداث

(*) بر علمده انسان او علمڭ اربابنڭ اعلمنه مساوی اولوب، بلکه مطالعات وتحقیقاتچه اونلری کیچوب اول حالده آنلرڭ مطلع اولمادقلری غور وغوائله واقف ومطلع اولمادقچه اول علم حقنده ادعای فساد وبطلان ایتمهسیحق اولمیهچغندن. : بر مذهبی آڭلاماقسزین وکنه وحقیقتنه وارمقسزین رد ایتمك قرا کلغه طاش آتمق اولهچغندن . . . (امام غزالی ـ المنقذمن الضلال. سعید وهبی ترجمهسی صحیفه ٢٢)

ایته‌الدیلر». غوسپودین او نیقوسنک ایکی اوچ سطر برلن افاده ایتکانی بو سعی ونزاع‘ مدنیت حاضره تاریخنک بارچه صحیفه‌لرنده اوقولا طورغان همان صوکغه ییتمگان عمومی ودائمی بر حرکت علم وفکرنی کورسته‌درکم بونک مطالعه‌سی، غایت مهم ومفید بولسه‌ده‘ هیئات عمومیه‌سی، مقاله‌مزنک سعه‌سندن خارجدر. بز، انچق روسیه مدارس دینیه‌سنک وجه تحول وتکاملنی مختصرا یازمقل اکتفا قیلەبز.

روسیه (دوخوونی آکادیمیا) پروغراماری، ۱۸ نچی عصر میلادیگه قدر قرون وسطی اصولنچه‌ایدی. علوم وفلسفهٔ مکتبیه ـ (Схоластическія науки и философія). آکلانمی طورغان عقاید دینیه بلان قاتشدرلوب اوقوطلا ایدی: ارسطاطالیس جمیع افکارنک حاکم مستبدی ایدی. ۱۷۰۲ نچی یلدن صوک، کیئی، مسکاو دینی مدرسه‌لرنده آرسطو یرینه باومایستر‘ باکن‘ ده قارت، لایبنیچ، وولف اوقوطلا باشلادی: واول زمانلر اوقتلرغه ابتدا قیلنغان لاتین، یونان‘ عبرانی، نیمس وفرانسوز تللری علوم دینیه‌نک منبع ومأخذینی یکی اورطاغه چیقغان فکر وکشفلرنی

تیکشرر گه، اوگرەتر گه خدمت‌ایتدی. وفی‌الواقع اول زمانلر روس دین علماسیچون افکار وعلوم جدیده‌نی اوگره‌نو بیك کیره‌کلی ایدی: فرانسه‌ده‌غی انسیقلو پیدیستلرنڭ غیرتی بلان بوتون جهـانغه وبناءً علیه روسیه‌غه‌ده یایلـگان، دینگه خلاف فکر وملاحظه‌لرغه موفقیت برلن قارشی کیلو، فقط اول فکرلرنی بخشی بلو بلان‌گنه ممکن ایدی (*) دینگه ضررلی دیب ظن قیلنغان شول فکرلرنی هم‌آنلرغه‌قارشی‌آوروپالی دین علماسنڭ جوابلرنی تمام اوگره‌ته آلور ایچون، ایکنچی ایـکاتیرینه زماننده سوه‌تیشی سینودمستعد روحانیلرنی اوکسفورد، کوتینغن، لەیدن دارالفنونلرینه‌یبردی (**)

روس دینی مدرسه‌لرینگ‌تنظیماتی‌اون سکزنچی عصر میلادی ابتدالرنده باشلاب، زمان اوزغان صاین مکمللندی، نهایت‌حاضرده‌گی حالنه ایرشدی. بوکونده‌ مرعی پروغراممالرینی اجمالا بیان قیلسه‌ق، درجهٔ مکملیتلری آچیق آڭلانور.

(*) „المنقذ“دن آلنغان، امام غزالینڭ تنبیهنی بر تاغی‌اوقـگز.
(**) برنچیسی انـگلتره‌ده، ایکنچیسی آلمانیاده، اوچنچیسی هولاندده.

روسیه‌ده علوم دینیه اوقوتلا طورغان مکتب ومدرسه‌لرده، باشقه مؤسسات علمیه‌شیکللی اوچ درجه‌گه بولنه‌در؛ «دوخوونی آکادیمییـا»، «دوخوونی سیمیناریا»، «دوخوونی اوچیلیشچه».

ایگ توبان درجه‌ده‌گی «پریخودسکی اوچیلیشچه»ـ لر ابتدائی صبیان مکتبلریدر؛ بونلرده اوقو، یازو وبر آزده حساب اوگره‌تله‌در.

«دوخوونی سیمیناریا»لر اورطه درجه‌ده معلومات بیره طورغان مکاتب اعدادیه‌در.

بونلرنی «مکاتب تالیـهٔ رومانیه» دیو ترجمه ایترگه ممکن‌در. بونلرنگ پروغراماسی اعدادیه (گیمنازیا) درسلرینی تماما احتوا ایتکانی کبی (*) آنلردن فضله علم‌احوال روح (پسیخولوگیا)، علوم طبیعیة وعلم التربیه (پیداگوگیا)، درجـهٔ متوسطه‌ده علوم دینیه، مقدمات فلسفیه و مختصرا تاریخ فلسفه‌نی‌ده شاملدر.

---

*) روسیه‌ده گیمنـازیا پروغرامی: ۱) عقـائد دینیه. ۲) روسچه، ایسکی اصلاویانچه. منطق، ۳) لاتینچه، ۴) ایسکی یونانچه، ۵) علوم‌ریاضیة، ۶) علوم‌طبیعیة‌قوزموغرافیا ۷) تاریخ، ۸) جغرافیا ۹) فرانسوزچه، ۱۰) آلمانچه، ۱۱) حسن‌خط ورسم.

«دوخوونی آکادیمیا»لر یعنی «مدارس عالیهٔ روحانیهٔ» علوم دینیه‌نك عالی قسمنی تدریسکه مخصوصدر. بونلر کاتولیك وپروتستان مملکتلرنـده‌گی دارالفنونلرنـك الهیات شعبه‌لری مقابلیدر.

بوعالی مدرسه‌لرده اوقوتلاطورغان درسلر شوشیلردر: علوم الالهیه (Богословія) علم فلسفیه [علم منطق، علم احوال روح ، مافوق الطبیعیات (مه‌تافیزیقا) تاریخ فلسفه] ؛ تاریخ عمومی ؛ تاریخ روس ونظریـات ادبیه ؛ روس واسلاو لسانی ؛ روس تاریخ ادبیاتی ؛ ایسکی یونانچه ، لاتینچه ، عبرانیچه ، آلمانچه ، فرانسزچه وانگلیزچه . بوکونکی کونده اهمیتلی برلر طوتوب ، دینلر طوغرسینده سوز سویلاب یازو یازا طورغـان روس دین علماسی اشبو اوچ درجه‌ده‌گی مکتبلرده اوقوب چیققان کشیلردر . بوعالملر ، بعضا روسیه‌ده‌گی تحصیللری برلن اکتفا قیلماینچه ، ممالك اجنبیه‌گه ، آلمانیا ، فرانسه و آنگلترهٔیه باروب ، آنده‌غی مدارس دینیه‌ده اوقوب ، عالملرنی آرندربرغه طرشه‌لر . دوخوونی آکادیمیالرده مدرس بولا آلیر ایچـون .

ممالك اجنبيه عالی درسخانه‌لرنده برنیچه ییللر تحصیل قیلوب علم وکمالنی آرتدرماق ، شرطدر .

بو مکمل مکتب ومدرسه‌لرده اوقوغان یاش روحانیلر ، اوز آللرینه توسیع وتعمیق معلومات ایچون ، هر تورلی واسطه‌غه مالك بولالر : السنهء قدیمه‌نی بلو بلان علوم دینیه‌نك منبعی ، مأخذی بولغان متنلرنی تدقیق وتحقیق ایته آلالر ؛ الك مترقی خلقلرنك تیللرنی اوگرانو بلان علی الاطلاق علوم وبالخاصه علوم دینیه حقنده‌گی الك یکی اثرلرنی چیققاچده اوقوب بیلرکه موفق بولالر اون‌طقوزنچی عصرده روس علمای دینی ، آلمانلرنك دینی وفلسفی اثرلرندن کوب فائده‌لندی . ایسکی ویکی تللرنی بلو سایه‌سنده متقدمین ومتأخرینك کوب اثرلری روسچه‌غه ترجمه قیلنوب ، تیل بلمکانلرنك‌ده مطالعه‌لری ممکنلندیردیلردی .

موجود دینلردن ، بالخاصه بریسی ایله شغللنه‌چك روحانیلر ، اول دین حقنده کامل معلومات ایه‌سی بولورغه سعی قیلوب ، اول دیننك لسان اساسیسنی اوگرنمکده اصلا قصور ایتمزلر . مثلا بودیلر آراسنده

نشر دین ایتر گه ارزو قیلغانلری سانسقریت تیلنی بیلک بخشی اوگرنگانلری شکللی ، دین اسلام بـلان جنکلشیرگه تلاگان مسیونرلرده عربچه‌نی ؛ بلکه اکثر علمای اسلامیه‌دن آرتق بلرلر . اوزلرینکینک غیریسی بولغان بر دیننی ، هم تیلنی اوکرنو ، اول دیننک کتابلرینی تدقیق و مطالعه‌قیلو ، دینلرینه‌زیان‌توکل ، بلکه فائده بیره‌چکینه قانعدرلر . (*)

دلائل فعلیه‌گه مستند بیانات سالفه‌دن ، شایـد اکلانغاندرکه حاضرده دینی مناظره‌ده بولاچق روس وتاتار علماسی آراسنده علمچه قوت بر درجه‌ده توگلدر ؛ روسلرنک علمی ، تاتارلرنکندن قات ، قات آرتیقدر . بناء علیه ایرکنچیلک بلان بولاجق دینی مناظره‌لرنک مطلق حق وحقیقتکه خدمت ایته‌چکی ، یعنی غلبه‌ء حق ایله‌ختام بولاجغی طوغرسینده شبهه ایترگه‌یر باردر . . .

حاضر دینی مناظره‌لرده ایرکنچیلک ، حق وحقیقتکه خدمت ایته‌چکی بزنک ایچون شبهه‌لی بولسه‌ده ، زمانه‌نک ایجابنه ، دهرنک تلاکنه‌قارشی کیلو امکان خارجنده‌در :

(*) بومعلومات قسما Энциклопедическій словарь Т. IV ده‌کی Богословія کلمه‌سندن آلندی .

دهر وزمان اول ایرکنچیلکنی تلی . . کل آت قریب بو کون بولماسه ، ایرته‌گه ، یا برسی کونکه ، یاخود بر آز زمان صوڭ ، اول ایرکنچیلك البته طوغه‌چقدر . (*)

قریب آتی گه ، بو کوندن دقیقه یوغالتمایاچه حاضرلانمك ، عمومیتله علمای اسلام وخصوصیتله مسلمان تاتار علماسینك موینینه بورچدر ، فرضدر (**)

(*) بیل یارم اول یازیلغان ایچون (بو کون بولماسه ایرته‌گه یابرسی کونگه ، یاخود بر آز زمان صوڭ » دیلگان ایدی ، حاضر ینه‌دی ، یا خود بر آز زمان صونك ، قیدینی طاشلاسه‌ق‌ده یاری .

(**) بورساله‌نی تبیض ایتوب بترگانده‌کنه (ترجمان) غزته‌سندن آلوب (قزان مخبری) نك باصقانی اهمیتلی براعلان قولمه توشدی . رساله‌ده بحث ایتلگان مسأله گه‌شدت تعلقی بولوب ، اثباتقه طربشقانم مدعاگه یخشی بر دلیل بولغانی ایچون ، عینا کوچره‌من :

«اعلان» — « روسیه اورتا آزیا علمای کرامندن حقیقتنی بیان ایچون یاپونیالك تدقیقات دینیه جمعیتینه اشتراك ایتماگه بریاایکی اعالم دعوت ارلنور . بوذاتلرغه برنچی قلاص یول مصارفلری وکوندە اون بش روس روبله‌سی حسابیله آیلق یاکه سنه‌لك معاشلری ویرله‌چکدر . تشریفلارینه منتظر بولندیغمز بوذات عالیلرنڭ درجات علمیه وکمالاتلری علوم دینیه نی ، ادبیات عربیه‌یی ، فلسفهٔ قدیمه وجدیده‌یی ، نصارا ، یهود وبوددی علماسینڭ مذا کراتنه وردینه کافی

علم کلامی ومعلومات فنیه ایله یافرانسوزچه یاانگلیزچه لسان بلولری تیوشلر . »

« اگرده بودعوته اجابت وبزلره مرحمت ایده‌چك بولنورسه اوّلا « ترجمان » اداره‌سینه مراجعت بیورسون. صوکره پیتربورغده مقیم ایلچیمز واسطه‌سیله‌لازم بولغان معامله‌رسمیه‌اجرااولنور. »

«چه - چو - بان » غزته‌سینك‌باش‌محرری‌وتدقیقات‌دینیه‌مجلسینك اوچنچی کاتبی (صابوراکو) .

لکن بزم روسیه‌ده بوزورجمعیتکه باروب اسلامنی نشرایته آلاچق‌برکنه‌کشی‌بولسون‌بارمی ؟ یوق ، مع‌التأسف یوق !.. سببی ایسه‌مدرسه‌لریمز ، بوزمانه‌غه‌توکل ، قرون‌وسطی‌غه‌کفایت‌قیلورلق کشیلرگنه حاضرلادیلر ...